

УДК 37.062.3:373.62

О. А. РАДЧЕНКО

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ МОТИВАЦІЙНОЇ СФЕРИ
СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО НАВЧАННЯ ЗА ПРОФІЛЕМ
«АГРОВИРОБНИЦТВО»**

У статті проаналізовано мотиваційну сферу старшокласників, орієнтовану на процес навчання за профілем «Агровиробництво». Розкрито механізм формування мотивів навчання. Висвітлено результати опитування учнів старших класів щодо переважаючих інтересів і домінуючих мотивів навчання за вказаним профілем.

Ключові слова: мотивація навчання, мотиви, профільне навчання, трудове навчання.

А. А. РАДЧЕНКО

**ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ МОТИВАЦИОННОЙ СФЕРЫ
СТАРШЕКЛАСНИКОВ К ОБУЧЕНИЮ ПО ПРОФИЛЮ
«АГРОПРОИЗВОДСТВО»**

В статье проанализирована мотивационная сфера старшеклассников, ориентированная на процесс обучения по профилю «Агропроизводство». Раскрыт механизм формирования мотивов обучения. Отражены результаты опроса учеников старших классов относительно преобладающих интересов и доминирующих мотивов обучения по указанному профилю.

Ключевые слова: мотивация обучения, мотивы, профильное обучение, трудовое обучение.

O. O. RADCHENKO

**PSYCHO-EDUCATIONAL ANALYSIS OF MOTIVATION SPHERE OF SENIOR
PUPILS TO THE STUDIES ON THE FIELD OF AGRO-INDUSTRY**

The article deals with the motivational sphere of senior pupils oriented on the process of studies at the field of agro-industry; the mechanism of forming reasons of studies is represented. The results of senior pupils' survey of are cleared up as to predominating interests and dominating reasons of studies at the field of agro-industry.

Keywords: motivation of studies, reasons, profile education, labour studies.

Останнім часом соціально-економічні зміни, які проходять у сучасному сільськогосподарському виробництві, вимагають від ринку праці і сучасної школи фахівця, який вирізнятиметься від своїх попередників високим динамізмом щодо оволодіння новими інноваційними впровадженнями. Освітні завдання, які спрямовані на отримання результату, зазначені у державних освітніх документах. На виконання цих завдань у старших класах загальноосвітньої школи з 2003 р. впроваджується профільне навчання на уроках трудового навчання. Одним із таких профілів є «Технологія агровиробництва». Він актуальний, але не новий, оскільки у радянській школі здійснювалася підготовка учнів до сільськогосподарських професій.

Для успішного навчання у школі зазначеного профілю уміння навчатися недостатньо. Важливо, щоб учень не лише умів навчатися самостійно, а й спрямовував власну пізнавальну активність на життєве самовизначення і професійне самоствердження.

МЕТОДИКА ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Проблема мотивації навчання – одна із найважливіших і найгостріших проблем сучасної школи. Одному учневі на уроці цікаво, а іншому – нудно, один хоче і бажає навчатися, а інший – пасивний. Яка причина цього? Загальновідомо, що будь-яка діяльність проходить найбільш ефективно, коли вона вмотивована. Мотивація – є прагненням людини щось зробити.

У психолого-педагогічній літературі тією чи іншою мірою розглядають питання мотивації навчання. Психологічні аспекти проблеми висвітлені у працях Л. Виготського, Є. Клімова, Б. Леонтьєва, Ю. Орлова, В. Мермена, Є. Павлютенкова, В. Рибалки, С. Рубінштейна та ін. Існують різні підходи щодо класифікації мотивів, які представлені у роботах Л. Божович, С. Занюка, А. Маркової, В. Онищука, О. Скрипченка та інших науковців.

Мотиваційний спектр учнів на уроках трудового навчання заслуговує більшої уваги для вивчення і дослідження. Ця проблема розкрита недостатньо педагогами, психологами та методистами. Проте значний вклад у розкриття проблеми психологічної основи навчального процесу на уроках трудового навчання зробили С. Борисова, І. Жерноклеєв, В. Кавецький, А. Кучерявий, В. Люлька та інші дослідники.

Метою статті є визначення мотиваційної сфери старшокласників, орієнтованої на процес навчання за профілем «Агровиробництво», і механізму формування мотивів навчання.

Психофізіологічна основа мотивації вивчається з метою розглянути причини поведінки людини у будь-яких видах діяльності, зокрема в навчальній. Навчання – це головний різновид активної, свідомої й цілеспрямованої діяльності дітей шкільного віку, що полягає в опануванні знань, яких набуло людство з метою підготовки дітей до майбутньої самостійної трудової професійної діяльності [3, с. 414].

В. Рибалка визначає п'ять обов'язкових компонентів повноцінної діяльності учня, які впливають на успішний вибір і засвоєння профілю навчання: 1) потребнісно-мотиваційний; 2) інформаційно-пізнавальний; 3) цілеутворюючо-програмуєчий; 4) операційно-результативний; 5) емоційно-почуттєвий. Пояснюється все це так: учень сам повинен бути ініціатором, організатором та суб'єктом своєї діяльності та поведінки. На початку опанування профілю має починатись актуалізація потреб і мотивів з необхідною інформацією, що сприятиме розвитку пізнавальної активності. Після цього навчальний процес повинен передбачати складання навчальної програми, яка в результаті призведе до бажаного результату. Як стверджує науковець, відповідно до результату потреби, мотиви мають закріпитися на емоційно-почуттєвому рівні [2, с. 9–10]. Продовжуючи його думку, зазначимо, що ці компоненти мають змогу забезпечити ефективний процес навчання, в якому діяльність учня матиме розвивальний і творчий характер. Одним із важливих компонентів навчально-виховного процесу є мотиваційний фактор, який відіграє вагомую роль у формуванні професійних якостей в учнів.

Існує багато визначень та тлумачень поняття «мотив навчання». А. Кузьмінський, В. Омеляненко, С. Пальчевський визначення мотиву зводять до того, що – це внутрішній рушій, який спонукає людину до діяльності, що спрямована на задоволення власних потреб [4, с. 108; 8, с. 299]. Проте А. Леонтьєв трактує мотиви не як внутрішні спонукання, які виходять від особистості, а як реальні предмети, в яких втілюються потреби [5, с.80–83]. Під мотивом навчання, О. Власова, розуміє усвідомлену потребу учня здійснювати організовану навчально-пізнавальну діяльність [1, с. 126].

Проаналізувавши сформульовані визначення мотиву навчання, ми прийшли до висновку, що мотив навчання – це усвідомлена спрямованість учня на пізнавальну діяльність, яка в кінцевому результаті призводить до досягнення завчасно спланованої мети.

За допомогою анкет, що розроблені за методикою визначення основних мотивів вибору професії Є. М. Павлютенкова [7, с. 84–85], ми встановили провідні мотиви, якими керуються учні, навчаючись за профілем «Агровиробництво», і свідомого вибору професії у сфері сільськогосподарського виробництва. Опитування учнів старших класів проводилося у школах міста Прилуки та Прилуцького і Срібнянського районів Чернігівської області.

Показники мотивів розділені на 3 блоки:

- набуття знань (прагнення до набуття нових знань, цікавість);
- оволодіння професією (прагнення оволодіти професійними знаннями і сформувати якості майбутнього фахівця);

МЕТОДИКА ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

– отримання документа про освіту (прагнення якнайшвидше і найлегше отримати атестат при формальному навчанні).

Результати мотивів навчання за профілем «Агровиробництво» наведено на діаграмі (рис. 1).

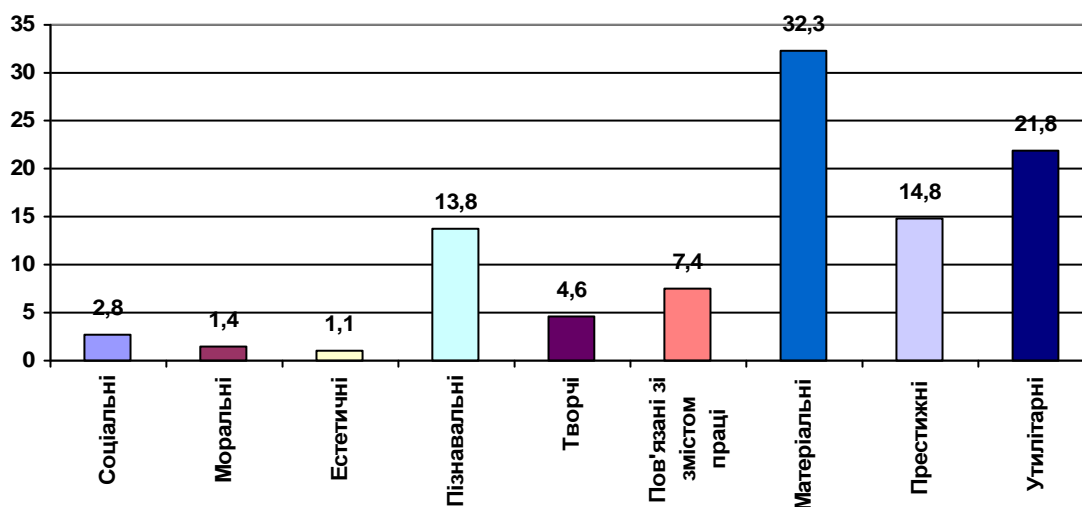

Рис. 1. Мотиви навчання учнів за профілем «Агровиробництво».

У психолого-педагогічній літературі відсутня класифікація мотивів навчання за профілем «Агровиробництво» на уроках трудового навчання. Провівши опитування учнів, можемо визначити соціальні, моральні, етичні, пізнавальні, творчі, пов'язані зі змістом праці, матеріальні, престижні, утилітарні мотиви.

Усі вищезазначені мотиви можуть мати якісні характеристики: змістові та динамічні [6, с. 15–16]. Змістові пов'язані з характером навчальної діяльності: усвідомленість мотиву, самостійність виникнення і прояву мотиву, узагальненість, наявність дієвості мотиву, домінування в загальній структурі мотивації, ступінь поширення на інші предмети тощо. Динамічні характеристики пов'язані з психофізіологічними особливостями учня: стійкість мотиву, його сила та врівноваженість, швидкість виникнення, емоційне забарвлення.

Проаналізувавши наукову літературу, в якій розкриваються теоретичні основи мотивації праці, механізм мотивації, формування мотивів вибору професії, та керуючись результатами дослідження, розкриємо механізм утворення мотивів навчання старшокласників за профілем «Агровиробництво».

Механізм мотивації складний і може бути як довготривалим, так і короткотривалим. Це визначають фактори формування мотивів: сім'я, школа, оточуюче середовище, вплив дорослих і друзів, наслідування та ін. Мотиви існують у системній взаємодії з іншими психічними явищами, які в поєднанні утворюють складний механізм, що включає потребу та інстинкт, емоції, настанови, цінності, ідеали, інтереси, домагання, очікування, переживання, самооцінку тощо.

Початкова ланка в складному механізмі – це потреба, яка є внутрішнім стимулом до будь-якого виду діяльності. У кожній людини виникають потреби чи то природні, чи то набуті і вона прагне задовольнити їх, тож це необхідність. Потреба навчатися також є необхідністю, адже дитині необхідно стверджуватися у суспільстві, прагнути до розвитку. Ми визначили, що інстинкт є початковою ланкою, адже це природжена реакція, яка проявляється у вигляді вираженої фіксованої форми дії, тобто людині для свого розвитку необхідно навчатися.

Наступні складові механізму – емоції, настанови, цінності, ідеали, які є одними з важливих спонук формування мотиву навчання. Емоції зумовлюють людську діяльність і навпаки. Вони виникають лише щодо таких подій або результатів діяльності, які пов'язані з мотивами. Якщо людину щось хвилює, то це «щось» якимось зачіпає її мотив. Тобто, особливість емоцій полягає в тому, що вони відображають відношення між мотивами і можливістю успішної реалізації діяльності суб'єкта. Проте емоції відображаються у переживанні, бо вони відповідні діяльності, а не операціям, які реалізують дії. Тож одні й ті ж операції, які властиві

різним видам діяльності, можуть набувати протилежного емоційного забарвлення.

Навіть успішне виконання тієї чи іншої дії не завжди викликає позитивні емоції, може виникнути і різке негативне переживання. Наприклад, учень побачив, як відбувається висівання зернових культур, що виконують за допомогою сучасного обладнання, або побачив нову для себе сільськогосподарську рослину. У результаті побаченого в нього виникають емоції, котрі спонукають його до діяльності, зокрема, навчальної, в результаті якої учень отримає базу професійних знань та умінь.

Настанова – це готовність учня проявити активність у сфері пізнання і реалізації в агровиробничому комплексі. Вона становить конкретну програму поведінки учня в певних умовах, яка формується з усіх належних суб'єкту агровиробничих знань, оцінок, думок, настроїв, звичок, навичок, сподівань, ставлень до кого-небудь і до чого-небудь, котрі переходять в інтереси і прагнення.

Вкажемо соціальні настанови. До них можна віднести, наприклад, регулюючі сімейні, трудові традиції та звички, моральні настанови, принципи, взірці, ціннісні орієнтири, права й обов'язки. Часто повторювані в різних життєвих ситуаціях, добре усвідомлені й засвоєні настанови, які виконуються на підсвідомому рівні без роздумувань, майже автоматично.

Система цінностей – це те, що для людини є особливо важливим. Після усвідомлення їх людина реалізує, щоб сформуватися, як особистість, отримати задоволення від праці. Вони багато в чому визначають трудові дії працівників, їх трудову поведінку, культуру праці, а отже, і результати роботи. Тому усвідомлення учнями цінностей і створення умов для їх реалізації є найважливішою складовою навчальної діяльності.

Людські цінності виражаються через ідеали, які характеризують явище, процес, предмет у вигляді орієнтира на шляху до досягнення мети. При навчанні за профілем «Агровиробництво» учні мають спиратися на ідеали, що виражаються в емоційно-насичених образах або уявленнях, які спонукатимуть до навчальної діяльності. До них можна віднести ідеал професії аграрного сектора, ідеал робітника, в якому гармонійно поєднуються ціннісні орієнтації на корисну діяльність і внутрішню духовність, ідеал трудової операції, ідеал господарства, ідеал суспільства. Звичайно, учень усвідомлює, що йому необхідно подолати суперечності і конфлікти для досягнення бажаної моделі ідеалу, усвідомити вираження ідеалу в конкретних показниках, тобто необхідно знати те й те, уміти те й те.

У шкільній практиці мотивація навчання найчастіше проявляється у формі інтересу. Глибокі інтереси можуть виникати лише на основі внутрішньої мотивації. Основною потребою людини є пізнання навколишнього світу і ствердження себе в навчальній діяльності, що забезпечує це пізнання, в основі якого закладено потужне джерело внутрішньої мотивації.

Наступна складова механізму – це інтереси, котрі відображають взаємозв'язок потреб учня з ступенем їх усвідомлення. Інтереси спрямовані на нові технології, рослини, техніку, процеси в аграрному секторі, від яких залежить розподіл предметів, цінностей, що забезпечують задоволення потреб. Відповідно мотив діяльності тісно пов'язаний з пізнавальним інтересом, спонукає учня до засвоєння знань і характеризується змістом, властивостями, може мати різний ступінь стійкості, досягати різного рівня розвитку.

У загальній трудовій практиці виокремлюють три групи інтересів, які можна застосувати до навчальної діяльності:

- перша – формує інтереси до трудового процесу та кінцевих результатів і визначається сукупністю, способами виконуваних працівником функцій (учням цікаві функціональні обов'язки працівників, привабливість праці та ін.);

- друга – формує матеріальну зацікавленість учнів у подальшій трудовій діяльності працівників аграрного виробництва (висока заробітна плата, премії, доплати, надбавки тощо);

- третя – формується у результаті примусових дій (учень не бачить себе в інших видах трудової діяльності, окрім аграрної, і це є єдиним джерелом утримання сім'ї, батьки змушують навчатися).

Інтереси виявляються більш значущими за тих умов, коли відбувається спірання на потреби. В цьому випадку навчальна діяльність має результативний характер.

Усі властивості інтересів проявляються у відповідній діяльності, а тому заслуговують на детальне дослідження. Інтерес характеризується тривалістю охоплення учня, інтенсивністю, яка проявляється в тому, наскільки активним може бути учень, задовольняючи власні пізнавальні інтереси.

МЕТОДИКА ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

З метою виявлення мотивації готовності учня до навчання за профілем «Агровиробництво», ми скористалися однією із відомих методик – орієнтаційно-діагностичною анкетною інтересів (ОДАНІ-2), яка створена С. Карпіловським і Б. Федоришиним на основі модифікаційної анкети інтересів А. Голомштока та О. Мешковської. ОДАНІ-2 дозволяє виявити групи профільних інтересів учня або сфери визначення ним переваг чи відмов від певних профілів і професій, а отже розглянути профіль інтересів, виявити їх широту, визначити певний перелік інтересів, а в ньому – провідні і супутні інтереси [2, с. 73–79].

Проведене опитування учнів старших класів та аналіз їх відповідей дає підстави стверджувати, що до галузі «Технологія» учні не втратили інтересу. На діаграмі (рис. 2) наведені показники, які вказують, що рівень профільних та професійних інтересів різноманітні і старшокласники готові до отримання професійних знань та умінь відповідно до інтересу.

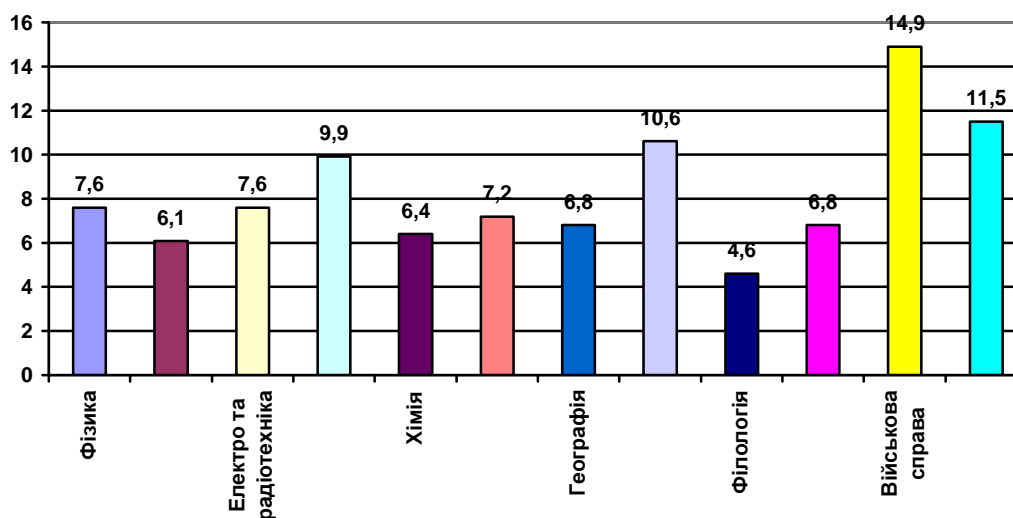

Рис. 2. Профільні і професійні інтереси.

У реальному співвідношенні з потребами, емоціями, інтересами виступають домагання та очікування. Домагання – це рівень дій у поведінці людини для задоволення власних потреб, досягнення мети різної складності, яку учень здатний досягнути. Очікування конкретизують домагання, що застосовуються в певній ситуації і визначених діях.

Рівень домагань може змінюватися залежно від усвідомлення оцінки успіху або невдачі. Успішні домагання мають ті учні, які реально оцінюють власні можливості, наполегливі в досягненні мети. Розходження між домаганнями і реальними можливостями існуватиме, коли учень неправильно оцінює себе і ставить перед собою надочікувані результати від своєї діяльності.

Важлива складова механізму мотивації – стимул, сутністю якого є матеріальні (зарплата, премії та ін.) і духовні блага (визнання людини як фахівця в галузі, що визначає її місце в суспільстві; задоволення від роботи та отриманого результату) стосовно задоволення власних потреб під час виконання визначених професійних дій. Мотив характеризує прагнення учня до навчання, щоб у подальшій трудовій професійній діяльності здобути визначені блага, а стимул – це власне блага. Таким чином, стимул є своєрідним орієнтиром на задоволення потреби, а мотив – об'єднуючою ланкою.

Будь-яка діяльність, у тому числі навчальна, спрямована на досягнення мети. Мета – це уявлення про майбутній результат, про те, що повинні отримати. Метою є лише бажаний результат. Саме він привабливий для майбутнього результату, який надає мотивуючого характеру. Власне привабливість може бути внутрішньою, коли результат привабливий сам по собі, і зовнішньою, коли результат привабливий своїми наслідками. Якщо учневі цікаве навчання тим, що він отримує на уроці нові знання, то це внутрішня привабливість навчальною діяльністю; якщо ж учень займається, щоб отримати похвалу від батьків або підвищити свій статус серед однокласників, то це зовнішня привабливість.

МЕТОДИКА ПРОФІЛЬНОГО НАВЧАННЯ СТАРШОКЛАСНИКІВ ТА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ

Одна й та ж мета може бути привабливою для одних і непривабливою для інших учнів. Суб'єктивно привабливість виражається у мотиві діяльності, тобто коли суб'єктивна мета співвідноситься з актуальною потребою і, як наслідок, виникає мотив. Мотив – це те, що дозволяє учневі надавати результату цінність і значущість. Мотив є визначеним наміром, бажанням щось зробити і разом з метою становить основний регулятор поведінки, який включений до найвищого рівня психологічної системи діяльності. Відповідно, чим вища привабливість і значення результату для особистості, тим сильнішим буде мотив навчання.

Навчальна діяльність внутрішньо суперечлива. З одного боку, вона володіє внутрішньою привабливістю, оскільки забезпечує учневі почуття власної значущості і сили як результату знання, тобто успіху, з іншого – вона завжди несе у собі небезпеку невдачі, залежності від діяльності учителя і почуття несвободи. Від того, яка складова навчальної діяльності домінує, в учня буде формуватися установка на активну, творчу, самостійну поведінку чи пасивну, що здійснюється лише за вказівками учителя.

Залежно від поєднання вказаних факторів в учня формується той чи інший тип спрямованості. Учень, як правило, має власну думку про свої здібності – суб'єктивну оцінку власних можливостей. Таким чином, у навчальному процесі в старшокласників формується оціночна позиція, яка більше залежить від оцінювального впливу учителя та учнів в класі, ніж від власних об'єктивних можливостей.

Самооцінка учнем власних здібностей і можливостей, як правило, забезпечує відповідний рівень домагань, нормальне ставлення до успіхів і невдач. Самооцінка є неодмінним супутником нашого «Я». «Образ «Я» – це не лише уявлення чи розуміння особистості самої себе, а соціальна установка, ставлення особистості до себе.

Поведінка тих учнів, котрі прагнуть до успіху, і тих, хто прагне уникати невдач, суттєво відрізняється. Учні, діяльність яких умотивована на успіх, зазвичай, завжди ставлять перед собою визначену позитивну мету, досягнення якої однозначно розцінюється як успіх. Вони з усіх сил прагнуть досягти успіху, активно включаються у діяльність, вибирають відповідні засоби і способи, що допоможуть у найкоротші терміни досягти мети.

Протилежну позицію займають учні, які вмотивовані на уникнення невдач. Мета їх діяльності полягає не в тому, щоб досягти успіху, а в тому, щоб уникнути невдачі. Усі їхні дії спрямовані насамперед на реалізацію цієї мети. Для таких учнів характерні невпевненість у собі, недовіра у можливість досягти успіху, боязнь критики. Будь-яка робота зумовлює у них негативні емоційні переживання, тому такі учні не отримують задоволення від своєї діяльності.

Розкриття механізму мотивації показує, що стійкі мотиви у старшокласників є необхідним елементом навчальної діяльності. Розвиток та ефективність формування мотивів навчання і свідомого вибору учнями професії залежить лише від наявності усіх структурних елементів механізму мотивації, в якому існує інтерпретований зв'язок між успіхом і труднощами навчального процесу у професійній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Власова О. І. Педагогічна психологія: навч. посібник / О. І. Власова. – К.: Либідь, 2005. – 400 с.
2. Готовність учня до профільного навчання / упоряд. В. Рибалка; за заг. ред. С. Максименка, О. Главник. – К.: Мікрос-СВС, 2003. – 112 с.
3. Загальна психологія: підручник / за аг. ред. С. Д. Максименка. – 2-е вид., перероб. і доп. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 704 с.
4. Кузьмінський А. І. Педагогіка: підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К.: Знання, 2007. – 447 с.
5. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев – М.: Политиздат, 1975 – 304 с.
6. Маркова А. К. Формирование мотивации учения: книга для учителя / А. К. Маркова, Т. А. Матис, А. Б. Орлов. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
7. Павлутенков Е. М. Формирование мотивов выбора профессии / Е. М. Павлутенков. – К., 1980. – 143 с.
8. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посібник / С. С. Пальчевський. – К.: Каравела, 2007. – 576 с.